

ЛИТЕРАТУРА:

1. Адрианова, А.П. Риторические вопросы в реагирующих репликах в вопросно-ответных диалогических единствах: (На материале болгарского языка) / А.П. Адрианова // Вестн. С.-Петерб. ун-та. – Сер. 2: История, языковедение, литературоведение. – 2000. – Вып. 3. – С. 121 – 124; 2. Анкова-Ничева, К. Нов фразеологичен речник на българския език / К. Анкова-Ничева. – София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски», 1993. – 462 с.; 3. Вишневецкая, М.А. Альтернативные вопросительные предложения во французском языке: структура, семантика, прагматика: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.05 / М.А. Вишневецкая; Киев. нац. лингв. ун-т. – К., 2005. – 20 с.; 4. Масленникова, А.А. Место риторического вопроса в антропоцентрической парадигме / А.А. Масленникова // Антропоцентризм в языке и речи: межвуз. сб. / Отв. ред. проф. Л.П. Чахоян. – СПб., 2003. – С. 68 – 75; 5. Савова, Ив. «Защо»-репликите и модусно-диктумната структура на предходното изказване / Ив. Савова // Български език. – 1985. – Год. XXXV. Кн.1. – С. 66 – 73; 6. Чхетиани, Т.Д. Специализированные метакommunikативные сигналы поддерживая речевого контакта / Т.Д. Чхетиани // Прагматические и текстовые характеристики предикативных и коммуникативных единиц. – Краснодар, 1987. – С. 27 – 33; 7. Шатуновский, И.Б. Риторические вопросы как форма агрессивного речевого поведения / И.Б. Шатуновский // Агрессия в языке и речи [Электронный ресурс]: сборник научных статей / Под ред. И.А. Шаронова. – М., 2004. – С. 19 – 37. – Режим доступа: <http://il.rsub.ru/lib/aggr/03.pdf>. – Дата доступа: 29.07.2007.; 8. Frank, J. You call that a rhetorical question? Forms and functions of rhetorical questions in conversation / J. Frank // J. of pragmatics. – 1990. – Vol. 14, N 5. – P. 723 – 738.

Линник Т.Г. (Київ, Україна)

Фактори мовної соціалізації в ранньому дитячому віці

У статті розглядаються проблеми мовної соціалізації в ранньому дитинстві на прикладі української та інших мов. Досліджується роль мовного оточення, зокрема мовлення дорослих у ситуаціях спілкування з дітьми, роль культури й роль дитини як суб'єкта соціалізації.

Ключові слова: мовна соціалізація, фактори мовної соціалізації, дитина як об'єкт і суб'єкт соціалізації, «дитяче мовлення» дорослих, спрощений мовний код, культура.

В статье рассматриваются проблемы языковой социализации в раннем детстве (1;6-2;6) на примере украинского и других языков. Исследуется роль языкового окружения, в частности речь взрослых в ситуациях общения с детьми, роль культуры и роль ребенка как субъекта социализации.

Ключевые слова: языковая социализация, факторы языковой социализации, ребенок как объект и субъект социализации, "детская речь" взрослых, упрощенный языковой код, культура

The paper is concerned with the issue of language socialization of young children aged 1;6-2;6 with reference to Ukrainian and other languages. The focus is on the influence of linguistic environment, particularly caregiver speech, on the role of culture, as well as on age and the role of a child as a subject of socialization.

Key words: linguistic socialization, a child as a subject and an object of socialisation, "motherese", simplified language code, culture

Проблема мовної соціалізації дитини активно обговорюється у зарубіжній літературі [13; 12; 14; 10; 15], у вітчизняній мовна соціалізація дитини раннього віку (до трьох років) не була предметом спеціального дослідження. Свого часу Л. А. Булаховський звертався до цієї теми в кількох спеціальних, невеличких за обсягом розвідках, серед яких "Мовлення дітей" [1, 210-212], "Деякі тенденції в дитячій мові" [1, 212-213], "Соціальний момент у дитячій мові" [1, 295-296], у яких він звернув увагу на співвідношення навчання і самостійної діяльності дитини в процесі засвоєння мови, а також розвинув думку про дитяче мовлення як соціальний чинник виникнення змін у фонетиці, лексиці, семантиці.

Соціалізація дитини як процесу, спрямованого на перетворення біологічної істоти в соціальну, яка стає особою, індивіда в особистість, обов'язково включає в себе мовний аспект, оскільки мова є невід'ємною частиною будь-якого соціуму, а "засвоєння мови в дитячому віці є найприроднішим та загальним способом прилучення нових поколінь до свого національного колективу" [2, 8]. Цей аспект є настільки важливим, що він став окремою частиною досліджень, отримавши назву мовна (лінгвістична) соціалізація. Популярність досліджень цього спрямування, особливо на Заході, спричинена наростанням процесів етнічного розшарування суспільства в результаті міграційних процесів та потребою зрозуміти зв'язок, що існує між культурним контекстом та використанням мови малими дітьми. В поняття культурного контексту включаються уявлення носіїв мови про її використання та особливості вживання, а також про те, яким чином мова засвоюється, якими є агенти соціалізації. Дослідження з мовної соціалізації зосереджуються на вивченні реально існуючих процесів мовної взаємодії з дітьми з урахуванням того, яким чином формулюються норми даного колективу. При цьому аналізується не лише те, чому навчають, а й як навчаються, як засвоюється мовно-культурний досвід.

Мовна соціалізація, як правило, проходить у рамках певної лінгвокультурної системи і передбачає засвоєння індивідом не лише системно-структурних властивостей окремої мови, її граматичної будови, лексики та синтаксису, а й значно складніших особливостей використання мови в окремих соціальних контекстах. А тому здобування знань та вироблення відповідних навичок користування мовою у різних контекстах може тривати ціле життя.

Проблема мовної соціалізації найактуальніша, коли йдеться про первинну соціалізацію, в період до 4-5 років [5; 9]. Труднощі структурного плану (переважно в області синтаксису та семантики) виникають і долаються поступово, головним чином, наприкінці підліткового віку. Окремим випадком мовної соціалізації є вторинна мовна соціалізація, коли сформована мовна особистість в рамках певної лінгвокультурної системи має потребу не лише вивчити лексику й граматику іншої мови, а й адекватно користуватися мовними засобами не лише в строго визначені часові рамки раннього дитинства. Якщо соціалізація в цілому має критичним період перших 2-6 років, то в мовній соціалізації, яка є невіддільною та найефективнішою частиною процесу соціалізації особистості, він скорочується до перших 3-4 років. Цим можна пояснити

інтерес до вивчення особливостей соціалізації в ранньому онтогенезі.

З ряду чинників мовної соціалізації найчастіше розглядається вплив оточення, в межах якого можна виділити власне мовне та культурне середовище, як тема вивчення специфіки мовлення дорослих у їх спілкуванні з дітьми [10; 14; 15]. Фергюсон загострив увагу на мовленні дорослих в умовах інтеракції з дітьми, виділивши його як соціолект і зауваживши його універсальність у мовах світу.

Мовне середовище, з яким безпосередньо стикається дитина, - неоднорідне, воно включає дорослих, старших дітей, а також ровесників. Спілкування з меншими стає по-справжньому можливим, коли дитина стає старшою, уже після 4-5 років. Його проявом часто стає використання дітьми засобів "дитячого мовлення", аналогічних тим, якими користуються дорослі при спілкуванні з малими дітьми. Досить важливою може бути роль старших дітей. У сучасній нуклеарній сім'ї з тенденцією до зменшення кількості дітей до однієї дитини цей фактор втрачає свою важливість, хоча в сім'ях з кількома дітьми фактор впливу старших дітей на малих дітей є суттєвим. Роль іншого фактора - ровесників - проявляється пізніше, наприкінці третього року життя, коли дитина уже володіє навичками спілкування і в неї виникає потреба в спілкуванні з іншими дітьми та відповідно цьому спілкуванню діяльністю [8, 146].

Характер спілкування багато в чому залежить від способу життя. Постійний контакт дитини переважно з одним дорослим (діадичний тип) по-своєму впливає на мовний розвиток. Помічено, що діти, спілкування яких не обмежується одним чи двома співрозмовниками, мають більший прогрес, аніж ті, які знаходяться в ситуації діадичного спілкування, що цілком закономірно, зважаючи на кількісне зростання різноманітних соціальних контекстів.

Маркованість відрізняє мову дорослих у їх взаємодії з дітьми на всіх мовних рівнях. В українському контексті прикметним є широке вживання палаталізованих приголосних в текстах як наслідок використання специфічно дитячих слів (напр., *няня, дядя, тьотя, руця, нозя, кося* і т. інш.), а також демінутивів, що мають суфікси з палаталізованим приголосним (*-еньк-, -оньк-, -уньк-, -есеньк-, -усіньк-, -юсіньк-, -еня-, -ня-*, тощо). Можна погодитись, що зазначені фонетичні особливості існують задля виконання основної функції мовлення в контексті спілкування з дітьми - навчання їх мові [6, 18].

Досить несподіваним є факт спрощення економічної граматичної системи англійської мови, коли спрощення нерідко торкається флексій, службових частин мови і дієслова із значенням "бути" у бік їх пропусків за тих умов, що, як правило, дорослі рідко роблять помилки [10, 209]. Український мовці при спілкуванні з дітьми теж видозмінюють своє мовлення в бік його спрощення, що знаходить прояв у переважному вживанні простих речень, поширеному використанню неповних речень, у тому, що складні речення здебільшого характеризуються сурядними зв'язками. Однак спрощення все ж не є таким радикальним, як в англійській мові. Навпаки, у проведеному дослідженні спонтанного мовлення дорослих в українському середовищі немає випадків, коли б опускалися флексії, незважаючи на безумовний факт складності словозмінної системи української мови. Якщо такі факти мають місце, то вони є не спорадичними, а системно регульованими. Мова йде насамперед

про дієслова з демінутивною семантикою, наприклад, такі як, *купці, спатки* тощо, які крім цих форм інфінітива інших форм словозміни не мають. До особливостей дискурсу належить поширене серед дорослих уникання особових займенників 1-ої та 2-ої особи одн., які нерідко замінюються на іменники, як напр., "*Що мама тобі сказала?*" замість "*Що я тобі сказала?*" чи "*Що Павлик робить?*" замість "*Що ти робиш?*". Тим самим складна семантика займенників як шифтерів заступається значно простішою семантикою назв з ідентифікуючою функцією, а крім того, дитина реально має справу із зразком спрощеної дієслівної парадигми, оскільки в такому разі дієслово вживається лише в 3-ій особі однини.

Ще одним способом спрощення є використання специфічних для спілкування з українськими дітьми лексичних засобів, які мають спрощену парадигму. В українській мові марковані лексичні елементи представлені трьома категоріями - ономаатопеєю, демінутивами та власне дитячими словами. Необхідність розмежування цих груп в українській мові, (на відміну, наприклад від англійської мови, де словник власне дитячих слів є дуже обмеженим і морфологічно нагадує гіпокористики лише з двома демінутивними суфіксами, а також включає звуконаслідування), впливає з їх різних характеристик, передусім словотвірних.

Відповідно, пристосування багатой флективної системи української мови до можливостей дитини в бік спрощення в парадигмі словозміни здійснюється відносно цих трьох класів слів. Так, звуконаслідування не змінюють свою форму в різних відмінках, специфічно дитячі слова мають спрощену парадигму, по-перше, через свою належність до першої відміни і, по-друге, через те, що замість семи відмінкових флексій однини реалізуються лише три (напр., *ляля* (наз.), *лялі* (род., дав., місц.), *лялю* (знах., кличн. ф.), *ляльою* (орудн.)).

Демінутиви, на противагу ономаатопеї та специфічно дитячим словам, не мають семантичних обмежень, їх специфіка у контекстах спілкування з дітьми полягає в значно більшій частоті вживання порівняно із звичайним спілкуванням, а також у преференції застосування в певних семантичних класах. З погляду словозміни вони простіші за мотивуючі слова, а отже, виступають як засіб спрощення словозмінної парадигми внаслідок скорочення кількості парадигм [4]. Про значення демінутивів у російській мові в дитячому мовленні див. [11]. Особливістю, яка вирізняє гіпокористики східнослов'янських мов, є їх поширеність за межами дитячого мовлення. Пор., напр., у транспорті у звертанні до водія: «*На остановочке, пожалуйста*».

Можна бачити, що дорослі пристосовують своє мовлення до інтелектуальних та мовних здібностей дитини. Тобто, спрощення має трактуватися як один із способів пристосування мови дорослого, зважаючи на вікові особливості дитини. З іншого боку, таке пристосування визначається соціально детермінованими у кожній культурі уявленнями, очікуваннями дорослих щодо інтелектуальних характеристик дитини, пов'язаних з віком дитини.

Семантика лексем дитячого словника окреслює коло не лише суто предметного світу, що чуттєво сприймається (назви їжі, іграшок, тварин), як це можна було б очікувати, якби мову і дорослі й діти сприймали лише як засіб

спілкування, спрямований на досягнення практично важливих результатів, а й духовного, який проявляється через засвоєння етичних норм (прийняття / неприпустиме, заборонене – *можна, так, ні*), схвальне й осудливе (*ляля, кака*).

За допомогою цієї лексики моделюється базовий соціальний простір і в такий спосіб у дитини формується розуміння соціальних стосунків, які виявляються у носіїв різних соціальних ролей. Найважливішим тут можна вважати розрізнення своїх та чужих, яке реалізується лексично в протиставленні *мама, тато* та *дядя, тьотя*. Перша група позначає найближчу до дитини групу осіб, які нею опікуються і в яких дитина завжди готова знайти захист та підтримку. Друга група слів позначає осіб, які відіграють другорядну роль у життєдіяльності дитини. Хоча ці лексеми у загальномовному контексті позначають найближчих кровних родичів, у дитячому мовленні їх основною функцією є позначення осіб, які не є мамою чи татом. *Дід, баба*, подібно до *дядя, тьотя*, також стосуються переважно чужих, що характеризуються за двома біологічними критеріями – віку та статі. Пор. зачини в казках «Жили собі дід та баба». Див. також у контексті спілкування Андрійка з мамою: *МАМ: Он чуєш, хтось стукає у коридорі? А чим вони стукають? *АНД: Ії «дід». *МАМ: Це дід, хоч і не твій, але все одно дід (2;1).

Зауважимо, що ознака статі на ранніх етапах розвитку (приблизно до 2-х років) не є вирішальною. Важливішим є фактор віку. Самих дітей означають дитячим словом *ляля*, яке, маючи граматичний жіночий рід, стосується однаковою мірою хлопчиків і дівчаток, таким чином, немає мовно фіксованого зв'язку зі статтю. *Ляля* семантично вступає в опозицію до *дядя, тьотя*, які мають вказівку на стать, за ознакою «вік». І в цьому плані прикметно, що дитина схоплює «вік» досить рано як один із найважливіших чинників соціального життя, адже механізми становлення особистості соціологи також пов'язують з віком.

Вплив мовного середовища, характерний для багатьох європейських культур, відповідає тенденції до використання мовлення, спрямованого на дитину (*child-centered*) і саме цією поширеністю в мовах світу пояснюється виокремлення її Фергюсоном як соціолекту, однак ним не вичерпується мовна взаємодія дорослого і дитини, яка може проявлятися також у вигляді іншої тенденції, коли мовлення дорослих не пристосовується до дитини, до рівня її психічного розвитку і враховує не стільки саму дитину, скільки саму ситуацію (*situation-centered*).

Навіть за умови, що дитина виростає в ситуації використання спрощеного мовного коду, вона, безперечно, знаходиться також під впливом іншої тенденції, яка поступово стає домінуючою, а саме, вживання стандартних мовних засобів. В українському контексті батьки, як правило, користуються обома шляхами. Частка «дитячомовленнєвих» елементів змінюється з віком дитини. Навіть у тому разі, коли батьки свідомо стараються дотримуватися «дорослих» норм, вони в метою забезпечення «комфортності» спілкування змушені використовувати «дитячі» норми.

Іншим важливим фактором соціалізації є культура, що виявляється, зокрема, в неоднаковому ставленні різних культурно відмінних мовних колективах до того, які аспекти мови мають бути засвоєними

першочергово. Це може стосуватися і таких складових мовної діяльності, як розуміння та говоріння. Так, японські батьки очікують від своїх дітей у ранньому віці розуміння, тоді як американці та італійці намагаються навчити своїх дітей говорінню [7, 827].

Вплив мовно-культурного середовища активно досліджували Окс і Шіффелін [13], які показали залежність мовної поведінки дорослих від культурних традицій на прикладі таких мов, як манус, самоа та калулі. Спираючись на мовну практику у цих мовно-культурних спільнотах, Окс і Шіффелін роблять висновок про відсутність спрощеного коду, виділеного Фергюсоном, наголошуючи на тому, що дорослі користуються лише нормативними формами, і тим самим ставлять під сумнів універсальність існування “дитячого мовлення” через його культурну детермінованість. Вони пропонують модель мовної соціалізації, яка включає в себе цілий ряд соціокультурного характеру.

До таких вони відносять культурну організацію інтенціональності та пов’язані з нею соціальні та культурні системи виявлення намірів. Ключовим у засвоєнні мови є, на думку авторів, те, що мовна діяльність тісно пов’язана з ціле покладанням. Діти виконують такі комунікативні акти, як привертання уваги до об’єкта, прохання і пропозиція ще до того, як вони навчилися говорити. Тобто, вони набули знання важливих соціальних актів у примітивній формі. Засвоюючи мову, діти мають уявлення про ці акти і пристосовують мову до вже здобутого соціальні знання. Існують еспектації дорослих щодо мовної поведінки дітей, що впливає на їх участь у соціальних ситуаціях. Участь у цих ситуаціях впливає на те, що, як і які наміри виражає дитина і як і які наміри виражають дорослі.

І все ж вплив специфічно дитячої мови є скоріше фоном, який визначає ступінь впливу емоційного ставлення, прагматики, когніції, та структурної складності. Результати дослідження Будвіга та Уіллі, на яке покликається Лівен, свідчать, що, наприклад, на розвиток займенників впливає більше представленість їх у мові дорослих, аніж когнітивні фактори [12, 241-244, 250]. Перевага, яка надається у мові малюків номінативним формам у європейському культурному ареалі, є наслідком вживання дорослими відповідних форм. Японські матері при спілкуванні з дітьми більше уваги приділяють ситуації спілкування, навіть, коли використовують стратегію називання предмета. Лівен припускає, що діти, які менше стикаються з називанням предметів, орієнтуються у своєму мовленні на інші стратегії, які надалі стимулюються оточенням [12, 241]. Більшість дітей світу виростають не в діадичних, а поліадичних соціальних контекстах, особливо це стосується тих дітей, які вже мають старших братів та сестер, а це позитивним чином впливає на мовленнєвий розвиток.

Фактор культури є історичною категорією і з цим пов’язана його змінність у межах окремих мовнокультурних спільнот. Мовлення українських дорослих до дітей є прикладом варіативності в часі. Зберігаючись у цілому, дитяче мовлення зазнало значних змін у бік спрощення лексичного складу, коли частина специфічно дитячих слів та ономаатопей практично зникла з ужитку через зміни в соціо-економічному

середовищі, втраті тяглості специфічно дитячого мовлення, яке було активним чинником соціального життя в умовах традиційної сім'ї.

Віковий фактор також не є нейтральним до процесів соціалізації. Критичність віку, протягом якого дитина має засвоїти базові аспекти мови, усвідомлюється на рівні і теорії, і практики суспільної діяльності. Так, виділення психологією дитинства дітей із нормальним, прискореним чи уповільненим мовним розвитком відбувається з урахуванням віку. Віковий параметр присутній в усіх дослідженнях розвитку мовленнєвої діяльності дитини, навіть і в тому разі, коли перевага надається суто мовним критеріям, таким як синтаксис односкладового чи двоскладового речення, простого чи ускладненого сурядними чи підрядними зв'язками, чи кількість морфем (показник MLU).

У практиці комунікативної діяльності фактор віку використовується для оцінки мовного розвитку дитини як нормального, оскільки дорослі пов'язують свої очікування щодо можливих мовних успіхів дитини з певним віковим зрізом. Таким чином, вік, який за своєю природою є фактором біологічним, у суспільстві загалом, і в практиці раннього дитинства стає додатково соціальним мірилом, і вік у суспільстві, таким чином, є єдністю біологічного і соціального. По відношенню до мови вік особливо важливий у ранньому дитинстві. На прикладі лонгітюдного дослідження мови дитини у її спілкуванні з дорослими була зроблена спроба прослідкувати динаміку вживання трьох категорій лексики дорослими залежно від віку дитини, що дає підстави стверджувати, що використання специфічно "дитячих" лексичних елементів дорослими залежить від віку дитини і досягнутої мовної компетенції дитини і є найактивнішим протягом 3-4 місяців, коли дитина була у віці 1;6 -1;9 років. Зменшення відбувається в основному за рахунок двох категорій - ономаітопії та специфічно дитячих слів, менше він зачіпає демінутиви. Так, вживання різних форм ономаітопії скоротилося більше, ніж у 6 разів, - з 3.2% до 0.5 % [3]. Таким чином, таким чином, можна говорити про динамічний характер уживання "дитячого" компоненту у лексиці дорослих залежно від віку дитини. Віковий фактор зберігає свою значимість й у випадку, коли на перший план виступають культурні відмінності [13, 26-27].

При розгляді наведених вище факторів соціалізації підкреслювалася залежна роль дитини. Є приклади того, що можлива й активна позиція дитини. Так, в австрійського хлопчика Бернда у віці 3;9 погіршилася мовленнєва діяльність, що особливо відбилася на морфології, він свідомо повернувся до вживання суто дитячих форм, загалом демонструючи регрес у мовному плані для повернення собі статусу малої дитини, вважаючи на переваги, які він мав як найменша дитина в своєму колективі. Цей випадок свідчить про безперечно активну участь дитини в процесах соціалізації, про те, що вона не є лише об'єктом соціального впливу, а й сама стає суб'єктом соціалізації [16, 61]. На активну роль дитини вказує зміна стратегії мовлення дитини в спілкуванні, а також конкретніші прояви, як уживання специфічно дитячих форм. Так, дитина далеко не завжди відтворює зразок, запропонований дорослим, а вживає ті форми, які для неї є вже усталеними, При цьому такі відхилення від зразка не мають нічого спільного ані з семантичною складністю відтворюваного

матеріалу, ані з фонетичною невправністю дитини. Особливо це стосується вживання окремих словозмінних морфем – префіксів та суфіксів. Виділивши для себе прийменник як показник локалізації в просторі, дитина, незважаючи на те, що жодних фонетичних перешкод для правильного уживання його немає, користується фонетичною формою, яка не співвідносна з нормативним відповідником. Напр., Антон уживає *a** замість *в*, *на*: *АНТ: буду сидать *a* кіняті з мамом Осяном "сидітиму в кімнаті з мамою Оксаною"

Розглянуті фактори та особливості мовної соціалізації дозволяють вибудувати модель, в якій чинники соціалізації складаються з таких основних груп: 1) соціальні чинники, до яких входять соціальне середовище та культура соціального оточення, 2) а) чинники мови як соціального явища, до яких належать мовне оточення, мовнокультурна спільнота, яка характеризується історичною змінністю та варіативністю; б) особливості мовної системи; 3) біологічні чинники, до яких належать мовна здатність, вік, який у процесі суспільного буття соціалізується і перестає бути суто біологічним чинником; 4) психічні, когнітивні особливості дитини; 5) суб'єктивна діяльність дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булаховський Л.А. Питання походження мови. - Вибр. праці в п'яти томах. - Т.1. - Загальне мовознавство. - К.: Наук. думка, 1975. - С. 166-213;
2. Гвоздев А.Н. Формирование у ребенка грамматического строя русского языка. - Ч.1. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1949. - 267 с.;
3. Линник Т.Г. Мотивованість мовного знака в ранньому онтогенезі // Мовознавство. - 2001. - С. 57-66;
4. Линник Т.Г. Демінутивні утворення: ускладнення чи спрощення мовного коду в ситуаціях освоєння мови // Мова і культура. - 2002. - Вип. 4. - Т. III/1: Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії. - С.143-149;
5. Лурия А.Р., Юдович Ф.Я. Речь и развитие психических процессов у ребенка. - М.: Изд-во Акад.пед. наук РСФСР, 1956. - 91 с.;
6. Мельничук О.С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства // Мовознавство. - 1997. - №2-3. - С. 3-19;
7. Психологическая энциклопедия / Под ред. Р.Корсини и А.Ауэрбаха. Научн. перевод на рус. яз. проф. А.А.Алексеева - М. etc.: Питер, 2003. - 1096 с.;
8. Развитие общения у дошкольников (Характеристика основных форм общения со взрослыми у детей от рождения до 7-ми лет) / Под ред. Запорожца А.В. и М.И.Лисиной. - М.: Педагогика, 1974. - 288 с.;
9. Эльконин Б.Д. Развитие речи в дошкольном возрасте. - М.: АПН РСФСР, 1958. - 115 с.;
10. Ferguson C.A. Talking to children: A search for universals. - In: J.H.Greenberg (ed.) *Universals of Human Language*. - Vol. 1. Method and Theory - Stanford: Stanford Univers. Press, 1978. - P. 202-224;
11. Kempe, V., Brooks P. J., Mironova N. & Fedorova O. Diminutivisation supports gender acquisition in Russian children. - *J. of Child Language*, - 2003. - 30 (2). - P. 471-485;
12. Lieven E. Variation in cross-linguistic context. - In: Slobin D.I.(ed.) *The Crosslinguistic Study of Language Acquisition*. - Vol. 5 - 1997. - London: Lawrence Erlbaum Ass. - P. 199-265;
13. Ochs E. & Schieffelin B. B. Language acquisition and socialization: Three developmental stories and their implications // *Sociolinguistic Working Paper*. - 1982. - Nu.105. - 81 p.;
14. Slobin D. On the nature of talk to children // *Foundations of Language Development*. - Vol.1. - E.H.Lennenberg & E.Lennenberg (eds.). - New York: Academic Press, 1975. -P. 283-297;
15. Snow C. The development of conversation between mothers and babies. - *J. of Child Language*. - 1977. - 4.- P. 1-22;
16. Vollmann R., Sedlak M., Miller B., Vassilakou M. Early verb inflection and noun plural formation in four Austrian children: the demarcation of phases and interindividual variation // *Papers and Studies in Contrastive Linguistics*. - Vol.33. - K.Dziubalska-Kolaczyk (ed.). Pre- and Protomorphology in Language Acquisition. - Poznan, 1997. - P.59-78.